

Aliona GRATI

Constantin Ion CIOBANU

ARTA ȘI RELIGIA: FORME DE RELAȚIONARE

Dedicăm numărul acesta de revistă legăturilor pe care le-au avut arta și religia de-a lungul timpului. În diferite epoci istorice, artele și religiile au reflectat reprezentările umane despre lume. În unele aspecte au fost de acord, în altele s-au despărțit. Ceea ce au avut în comun a fost ideea de creație/ construire/ făurire/ zidire a operei după felul și asemănarea marelui act al întemeierii lumii. Multă vreme omul de artă a fost văzut ca fiind înzestrat cu puterea Demiurgului/ lui Dumnezeu. Pentru greci, artistul, omul în genere, era asemenea zeilor, deoarece avea sufletul nemuritor prin care făcea legătură cu armonia lumii divine. Artă era în sine un mijloc de desăvârșire a sufletului omului, ceea ce însemna atingerea echilibrului, înțelepciune, dreptate și curaj. Artistul grec aspira să devină un bun meșteșugar după modelul ideal de măiestrie al Marelui Arhitect. Și în lumea creștină artistul este considerat omul dotat cu har divin. El însuși mare artist și arhitect, Dumnezeu a creat lumea ca o operă de artă desăvârșită. Motivul acesta a dominat toată arta creștină. Iată doar un exemplu superb de psalm scris de Petru Cercel: „Stăpâne Domn pe-adânc și pe văzduhuri,/ Tu, ce ai făcut pământ și cer și mare,/ Pe om din lut și nevăzute duhuri”. Dumnezeu este perfecțiunea, spiritualul, eternul, atemporalul, metafizicul. Artistul este omul supus dispariției, temporalității, lumescului, decăzutului și doar prin harul divin el poate dobândi mântuirea, viața veșnică a sufletului. Aproape în toate religiile, creația a fost asociată cu apropierea omului de lumea divină.

AG: Nu mi-am ales întâmplător ca partener de dialog pe domnul Constantin I. Ciobanu, cunoscut istoric și critic de artă. Cel puțin trei monografii: *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Căușeni* (1997), *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova* (în colaborare cu Tudor Stăvilă și Tamara Diaconescu, 1999), *Icoane vechi din colecții basarabene*

(în colaborare cu Tudor Stavilă, 2000) îl recomandă cu asupra de măsură. Pentru acei care nu-l cunosc, am să dau câteva date. Constantin I. Ciobanu este, din anul 2008, cercetător științific de gr. I și, din 2014, conducător al sectorului *Arte vizuale și arhitectură – perioada medievală și premodernă* din cadrul Institutului de Istoria Artelor „G. Oprescu” al Academiei Române. Din ianuarie 2018 este secretar științific al Institutului, funcție căreia îl asigurase anterior interimatul timp de peste un an. Până la acea perioadă a lucrat la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Absolvent al Universității de Stat „Mihail V. Lomonosov” din Moscova (Facultatea de Istorie, Catedra de Istoria Artelor, 1984), a obținut în 1993, la aceeași instituție, titlul de doctor în istoria artelor, cu teza *Atribuirea și datarea picturilor murale din biserica Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni* (conducător științific dr. Matus I. Livșiț). Este doctor habilitat în arte vizuale cu teza *Sursele literare ale programelor iconografice din pictura murală medievală moldavă*, susținută la Academia de Științe a Moldovei, în 2005. Membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Republica Moldova.

Domnule Constantin I. Ciobanu, sensibilitatea estetică, gândirea despre artă și frumos au fost aproape întotdeauna profund marcate de atitudinea omului față de divin, de credința, de sensibilitatea lui religioasă. Ni se par nedespărțite de-a lungul istoriei. Mai mult chiar, spiritul religios a contribuit în mod decisiv la apariția și dezvoltarea artelor. Chiar și în Grecia antică, când omul era considerat „măsura tuturor lucrurilor” (Protagoras), arta era profund influențată de religie.

Templele, picturile, poemele etc. create de om celebrau zeitățile Panteonului. Care este în opinia dumneavoastră raportul dintre aceste două preocupări fundamentale ale omenirii: arta și religia? Unde s-au întâlnit aceste două categorii de sentimente umane?

CIC: Atât arta cât și religia nu sunt doar „sentimente” sau „categorii de sentimente”, ci fenomene mult mai complexe. Comun pare a fi faptul că ambele țin de sfera spiritualității omenesti. Raporturile dintre artă și religie sunt multiple și trebuie examinate din perspectivă istorică. În diferite culturi, arta și religia au avut întotdeauna relații profunde și complementare. În ciuda specificului lor, atât artistul, cât și credinciosul (ambii – în multe cazuri reprezentați de una și aceeași persoană!) sunt purtătorii unui mesaj *transcendent* și legat de Absolut. Indiferent de locul sau de civilizația pe care o explorăm, există relații profunde între religie și artă. Arta materializează în mod deliberat unele dimensiuni ale funcțiilor *culturii*, fie în contextul unui *ritual* organizat, fie mai spontan, în expresia *credinței personale* sau *colective* a membrilor comunității de credincioși, iar religiile apelează la artiști pentru a face invizibilul vizibil și inteligibil.

AG: Sentimentul religios a căpătat expresii artistice în poezie, icoană, tablou, arhitectura bisericilor etc. Față de divin, omul a avut și mai are unele emoții apropiate de cele pe care le manifestă față de Frumos: iubire, tandrețe, admirație. Pentru un poet creștin, a scrie versuri însemna a aduce laude necontenite Domnului: „Primește, Doamne, ca de la un păcitos,/ Să slujesc ție în ciastî lume pân’

voi hi sănătos./ Să hie de pururia cinstit și lîuda numele tău,/ iară eu de la inimă te mărturisesc cu condeiul meu.” (*Laudă ție, Doamne!*).

Sensibilitatea estetică a Evului Mediu este în dependență directă cu religia creștină. Frumosul își are originea în Dumnezeu și este creat de artistul care îl poartă în suflet. Rolul artistului e să distingă și să fixeze frumusețea misterioasă în materie, să reprezinte „revelația în forme sensibile a tainelor de sus” (Nichifor Crainic). Comune sunt unele cuvintele care descriu cunoașterea estetică și cea religioasă: contemplația, revelația, extazul. Extazul, ca tot ce e *ékstasis*, ieșire din sine, aspirație către o unitate superioară, e un fapt comun omenesc, scrie undeva Constantin Noica. Există și destule diferențe între sentimentul estetic și cel religios, trebuie spus.

CIC: Estetica, în accepțiunea tradițională acordată acestei discipline filosofice, are menirea de a defini și cerceta „Frumosul” în sensul cel mai larg acordat acestei noțiuni: existența (sau absența!) și formele de manifestare ale Frumosului în natură, în artă, în sfera spiritului ș. a. Cât privește sentimentul religios – el se bazează în primul rând pe credință. Or, pentru credincioși – și mă refer aici nu numai la diversele forme pe care le-a îmbrăcat creștinismul de-a lungul secolelor –fundamentală este revelația Adevărului (valoarea cognitivă supremă a credinței!) și a Binelui (dimensiunea etică a confesiunii respective!). După cum vedem ne întoarcem la triada clasică a Binelui, Frumosului și Adevărului, cunoscută încă din Antichitate. Trebuie însă să ținem cont de faptul că părțile componente ale acestei triade nu sunt strict separate între ele. Există zone de

întrepătrundere unde ele interferează. Astfel, în multe religii Frumosul este privit ca o calitate intrinsecă a Divinității. Mai mult chiar, categoria de Frumos este aplicabilă manifestărilor exterioare ale Cultului și – ca parte insolubil legată de acesta – Artei religioase.

AG: În *Psalomul lui David, 21*, Dosoftei are un întreg bestiar care simbolizează atracțiile maligne, ispitele lumescului și forțele divine ale lumii. Urâtul este reprezentat heraldic prin fiare dezagreabile, mesagerii frumoși ai divinului sunt leul și inorogul: „Fără tine, nice să mă creascî./ Giuncii și cu taurii mămpresoară/ Cu căscate guri să mă omoarî/ Ca lecii ce apucă și zbiarî/ Cu gurile rînjite prea hiarî,/ Și ca apa fui vărsat afarî/ Și oasele mi se răschirarî./ Inema-n zgău mi se vestește,/ Ca o cearî când se răstopește, (...) Să mă scape de câine,/ Și să mă scoți de mișelătate./ Să nu petrec delung răutate/ Leul gura să i despice,/ Inorogii coarne să le pice,/ Sila să pierzi și simetia/ Iară eu-ți voi spune sfintul nume.”

De la primii poeți de influență bizantină până la cei moderni, frumos este Dumnezeu și frumoasă este creația lui. Nu pot să nu trec aici un excelent poem liturgic, scris de Dimitrie Bolintineanu, care oferă un „portret” al lui Dumnezeu descoperit în actul mistic al extazului: „TU, putere creatoare,/ Ce dai viață și mișcări/ Și la legi neschimbătoare/ Pui sublimele-ți lucrări;/ Nu știm ce-i a ta natură,/ Însă știm că tu trăiești/ Și a lumelor făptură/ Cauza sublimă ești./ Tu ai cunoscut eterul/ Cu-ntuneric și lumini; ai încins fericite cerul/ Cu planeteii tăi divini./ Zorilor în dimineață/ Dai frumoasele culori;/ Văilor le dai verdeață,/ Roua o reverși pe flori./ Zilelor le dai

splendoare;/ Florilor parfum divin; Serilor le dai răcoare;/ Aerului zborul lin./ Cu divina ta suflare/ Tu țărâna înviezi/ Și la prima ei mișcare/ Cu cuvântul o veghezi./ Nu-i amoare mai curată,/ mai sublimă pe pământ./ Fericit cel ce se-mbată/ În extazul Tău cel sfânt!/ Ideala Ta iubire/ Orele n-o mărginesc,/ Nu aduce obosire,/ Florile-i nu veștezesc./ Dacă viața are chine/ Lângă atâtea mulțumiri,/ Relele fac mai senine/ Fragedele fericiri./ Dar e viața dată nouă!/ Cea care ne-a creat/ Nu era dator El nouă/ Zilele ce ni le-a dat.” (*La Dumnezeu*). Artiștii înzestrați cu virtuți divine au darul de a crea și de a transmite prin simbol și alegorie frumusețea lui Dumnezeu. În arta bizantină, frumoase sunt icoanele, căci ilustrează în chipuri și culori Întruparea lui Dumnezeu. La fel bisericile. Vă rog să mă ajutați, care mai sunt formele de transmitere artistică a mesajului religios, expresiile artistice ale credinței în lumea creștină?

CIC: Formele de transmitere artistică a mesajului religios au evoluat în timp și, cu unele excepții, au fost similare formelor de transmitere a altor tipuri de mesaje. Multe texte evanghelice sau apocrife – care în mod cert posedă și o dimensiune artistică – au fost scrise pe pergament sau papirus, ulterior, pe hârtie. A existat, evident, și o transmisie orală, din gură în gură, a unui astfel de tip de mesaje. Creștinismul a favorizat apariția *cărții* în forma astăzi cunoscută: încă la începuturile Evului Mediu biserica a preferat *codexurile* vechilor *rotulus*-uri sau *filacterii*. Revoluția Guttenberg a făcut ca prețul scrierilor să devină accesibil unui număr infinit mai mare de cititori. Sursele tehnologiei artei icoanei tre-

buie căutate în arta portretelor funerare egiptene din epoca romană tardivă – realizate în tehnica encausticii și cunoscute astăzi grație celebrelor descoperiri din zona oazei Fayoum. Celebrele mozaicuri bizantine – de la Ravenna, Constantinopol, Daphni sau din Sicilia – sunt și ele o perfecționare spectaculoasă a tehnicii vechilor mozaicuri romane – pe care le putem și astăzi admira la Roma, Pompei sau în Tunisia. Niciuna din formele actuale de existență ale mass-mediei (Radio, Televiziune, Internet etc.) nu este străină transmiterii artistice a mesajelor religioase sau transmiterii expresiilor artistice ale credinței.

AG: Magicul a devenit o constantă a culturii reactivată din când și când de artiști. E adevărat, la romantici magicul nu mai însemna, ca la oamenii primitivi, încercarea – pragmatică, utilitară – de a predispuce benefic zeii prin statuetele de piatră, argilă și fildeş sau picturile de pe pereții grotelor. S-au păstrat însă semnificațiile magicului ca putere irezistibilă de atracție și fascinație sau ca act de inițiere. Concludentă în acest sens este poezia vizionară în diferitele ei ipostaze estetice, de la cea romantică și simbolistă la, mai ales, cea inspirată din doctrina misterelor orfice din Eleusis: poezia orfică a lui Apollinaire, de exemplu, dar și cea a lui Rilke, T. S. Eliot. Artiștii au reprezentat poetic actul magic al creației ca și cum, în rarele momente ale contemplației unui cadru natural, fenomenul se deschide magic către zonele sacralului, fiind ajutat și de spirite, ca în acest fascinant poem din lirica Magdei Isanos: „Când plouă nu se-ntâmplă nimic./ Oamenii spun: asta vine de sus;/ streșinile-ngână: pic, pic.../ și gâlgâie-n putred

apus./ Totuși am văzut zânile/ cum țineau deasupra capului mâinile/ și dansau în iarba cea nouă,/ bucuroase că plouă” (*Confesiuni*).

Desigur, arta populară și cultă a uzitat de miturile și poveștile religioase ale oamenilor din timpurile vechi, de personajele lor demonice și titanice. Romantismul, de exemplu, a valorizat atât numele unui Satan sau Lucifer, Cronos sau Hyperion, Prometeu sau Atlas, cât și substanțele spirituale cu care se asociază, adaptându-le la sensibilitatea estetică a epocii. Personajele demonice ale lui Byron, Shelley, Lermontov și Eminescu reprezintă artistic răzvrățiții, inadaptabili, singuraticii, sufletul sfâșiat de antagonisme, supraomul etc. Ce au mai preluat artiștii de la religiile precreștine?

CIC: Din câte știu, forme rudimentare ale unor posibile credințe religioase au fost atestate de către arheologi în habitatele umane încă din perioada paleoliticului superior. Este vorba de așa-numitele „machete” zoomorfe, improvizate pe baza scheletelor unor animale vâdate (mamuți, urși de cavernă ș. a.), de clasificarea și etalarea – posibil, cu caracter ritual – a unor oase special selectate sau de inciziile, cu caracter calendaristic, aplicate unor colți de proboscide sau unor omoplați de erbivore. În raport cu aceste practici extrem de arhaice atât picturile rupestre de la Lascaux sau Altamira, cât și practicile animiste sau fetișiste din Tasmania sau totemismul unor triburi aborigene din Jungla Amazoniană par a fi niște manifestări religioase extrem de „evolute”.

AG: La precreștini, mă refer la popoarele primitive și păgâne preexistente civilizațiilor clasice, necesitatea de a reprezenta Frumosul

era în deplină dependență de necesitatea raportării la divin. În mentalitatea și imaginarul arhaic, Frumosul era un rezultat al sentimentului sacrului, al credinței că lumea era populată de mesagerii „vieții de dincolo”, de strămoși, de tot felul de zeități și spirite bune sau malefice, cărora le inventau chipuri. S-au păstrat din aceste practici artistice semnificațiile magice ale operei, încrederea că reprezentarea este intim legată de credințele religioase. Lucian Blaga oferă, în eseu *Gândire magică și religie*, două exemple în acest sens. Membrii tribului Bororo afirmă despre ei înșiși: „Noi suntem papagalii roșii” dintr-o convingere că între ființe cu totul diferite – oamenii și papagalii – există o identitate misterioasă, papagalul fiind totemul tribului cu un conținut magic. Al doilea exemplu de gândire magică vizează primitivul care desenează pe pereții peșterii o antilopă, nu pentru plăcerea de a-și pune în exercițiu talentul sau de a se desfăta el sau alții la vederea desenului, ci fiindcă primitivul crede că în acest fel antilopele vor apărea în calea vânătorului. Dar să revenim la lumea creștină: cum au îmbogățit tezaurul cultural-artistical omenirii principiile creștinismului?

CIC: Grație creștinismului atât literatura, muzica, cât și artele vizuale au cunoscut o îmbogățire substanțială. Au apărut noi genuri, tipuri și specii de artă care, anterior, fie că nu au existat cu desăvârșire, fie că au existat în alte forme. Dacă luăm arhitectura, este extrem de interesantă evoluția *bazilicii* care dintr-un edificiu unde aveau loc adunări publice, judecăți, procese, piețe, târguri și alte manifestări laice s-a transformat într-un edificiu cu menire religioasă, destinat ofierii cultului

creștin. În domeniul literaturii: vechile genuri de *vieți* ale unor oameni iluștri se transformă în hagiografiile (viețile sfinților) medievale, apare cronografia istorică și poezia imnografică bizantină. În domeniul artelor plastice și decorative situația este similară: atât icoana, cât și relicvariile, vitraliile gotice, broderia sau argintăria liturgică sunt genuri de artă noi, inexistente în Antichitate.

AG: Primul edificiu pe care am dorit a-l vizita când am avut ocazia să ajung la Istanbul a fost biserica Sfânta Sofia. Mărimea spațiului interior al acestei biserici întrece orice imaginație. Poate pentru că nimic nu amintește luxul bătător la ochi al catedralelor catolice, frumusețea discretă a decorului, specifică bisericilor în stil bizantin, face infinită încăperea. Partea de jos are culorile albastru-verde-gri ale marmorei de pe pereți și coloane, partea de sus îți plimbă privirea pe jocul de lumini creat concomitent de fluxul care pătrunde prin multitudinea de ferestre cu sticlă obișnuită sau cu vitralii multicolore și de reflecțiile acestuia pe mozaicurile și pe aurul domului. De bună seamă, arhitectura edificiului reprezintă viziunea creatorilor antichității târzii asupra a ceea ce înseamnă divinul. În studiul său *Hagia Sophia and the Byzantine Aesthetic Experience* (2014), Nadine Schibille afirmă că orice detaliu de construcție și decor interior al catedralei a fost calculat minuțios de niște ingineri geniali. Superioritatea acestora se relevă mai ales în ideea de a gândi felul în care este percepută lumina de către vizitatori. Mulțimea de ferestre de sub cupolă este menită să dea iluzia de spațialitate a încăperii și să contureze favorabil mozaicurile și fresce-

le. Cercetătoarea engleză identifică o *estetică a luminii* impusă de artiștii timpului, pentru care lumina devine nu doar o sursă de iluminare naturală a interiorului unei încăperi, ci și un mijloc de valorizare estetică, reprezentând expresiv emanația divină. Toate împreună oferă o expresie simbolică metafizicului. Intrând în sanctuar, omul trebuie să fie pătruns de sacralitate, de energie divină, de sublim. Este evident că o așa frumusețe, considerată de unii a opta minune a lumii, nu putea să nu cadă la inima și sufletul creștinilor pentru mult timp. Celebrele fresce și mozaicuri: reprezentarea de deasupra altarului *Fecioara cu pruncul în brațe* așezată pe un tron între doi arhangheli, *Deisis*, care îi reprezintă pe Iisus între Sfânta Fecioară și Sfântul Ioan Botezătorul. Chipurile lor sunt extrem de frumoase, constituind primele modele de reprezentare a culturii bizantine. Cum a influențat superbe mozaicuri care înfățișează scene biblice de pe pereții bisericilor bizantine?

CIC: În secolele trecute această influență nu a fost directă – întrucât nu existau metode calitative de reproducere pe hârtie sau pe pelicula fotografică a mozaicurilor amintite, iar pelerinajele la fața locului erau de durată și nu întotdeauna posibile. Artiștii acelor timpuri foloseau *caietele de modele*, *erminiile*, *podlinnikurile* sau alte tipuri de *cărți de zugrăvire* care ofereau suficiente informații în ceea ce privește tipologia iconografică generală a scenelor reprezentate, dar nu și calitatea sau cromatica inconfundabilă a acestor opere. În general, mozaicul era – și continuă să fie și astăzi – o tehnică artistică extrem de costisitoare, ceea ce a făcut ca marea majoritate a bi-

sericilor creștine din Evul Mediu și din Epoca Premodernă să fie zugrăvite în tehnica *frescei*, iar în unele cazuri, chiar în tehnica *secco*.

AG: Vorbind în limbajul lui Lucian Blaga, religia creștină a impus artei, imaginației omului în genere, categorii stilistice. Credința a luat multe înfățișări artistice, toate pornind de la motivul revelației divine. Aceasta însă, concluzionează filozoful, în profunzimea și unitatea spiritului uman se aseamnă/ identifică cu plăsmuirile lui. O revelație divină sau nu există în general, sau, dacă există, se adaptează așa de mult la condiții umane, încât devine tot atât de variabilă ca și plăsmuirile și doctrinele de proveniență exclusiv umană. Ca și mitul religios, cel christic inclusiv, arta de inspirație religioasă este „rezultatul unui act metaforic-revelator, modelat de categoriile stilistice pe planul imaginației. Prin adâncimea, prin viziunea și prin tiparul lor stilistic, miturile sunt astfel ca predestinate să fie întruchipate în artă.”, afirmă Blaga în studiul dedicat artei – *Artă și valoare*. În acest sens, filozoful invocă pe Nietzsche care era de părerea că, în toate timpurile, arta și cultura au dobândit un stil unitar datorită unei mitologii centrale unice. Ne aflăm în postmodernitate care are, firește, miturile ei. Mai sunt valabile astăzi categoriile stilistice ale creștinismului bizantin? Care sunt reminiscențele artei bizantine în plăsmuirile contemporane, dacă au mai rămas?

CIC: Aici nu putem vorbi doar de „reminiscențe”. Rolul artei paleocreștine și al celei bizantine este substanțial pentru arta ortodoxă actuală și – într-o măsură, posibil, mai mică, dar nu neglijabilă – și pentru arta catoli-

că. Să nu uităm că majoritatea tipurilor iconografice – fie că este vorba de imaginile și scenele din viața unor sfinți mai importanți sau de reprezentarea plastică a ciclului Dodecaor-tonului – ele toate au apărut, s-au cristalizat și au fost consacrate de biserică și tradiție încă în epoca bizantină. Mai mult decât atât, însuși limbajul și paradigmele stilistice ale artei Răsăritului creștin s-au constituit în imperiul a cărui capitală se afla pe malurile Bosforului. Arta deuterobizantină sau arta „Bizanțului de după Bizanț” a mers pe același fâgaș, îmbogățind substanțial repertoriul de imagini și subiecte, dar fără a afecta „osatura” și principiile de constituire ale *imaginarului* bizantin. Mai complicată a fost situația în secolele ce au urmat Renașterii, când, atât în Occident, cât și în statele neaservite Imperiului Otoman din Europa de Est sau de Sud-Est, s-a încercat o substituție a tradiționalei iconografii creștine printr-o pictură inspirată doar de texte biblice, dar de stil academist și de factură eminamente laică. În secolul al XIX-lea exista chiar impresia că această pictură va înlocui totalmente vechea moștenire bizantină. Lucrul acesta însă nu s-a produs și noi asistăm cu toții, astăzi, la un reviriment al practicilor artistice care în mod conștient au adoptat vechiul model ortodox de constituire a imaginii.

AG: Nu pot decât să vă dau dreptate și să citez un splendid și trist poem de inspirație religioasă semnat de o poetă contemporană, Ileana Mălăncioiu: „Miracolul era pe sfârșite,/ Ajunsesem atât de târziu/ Încât abia am mai putut să văd/ Trupul lui viu.// Sta întins pe lemnul acela înmiresmat/ Și foarte dulce/ Pe care nimeni n-ar fi îndrăznit/ Să-și pună

capul și să se culce./ Lăsați-l să doarmă/ am murmurat,/ Dar ei nu, că nu sunt/ Veniți aici ca să-i vegheze somnul/ Ci pentru punerea lui în mormânt./ Lăsați-l să doarmă, repet în neștiire,/ Și ochiul meu se întoarce și mai trist/ Acolo unde Maria Magdalena își despletește părul/ Și șterge iar cu el picioarele lui Crist.” (Rugă) Chiar dacă e să ne referim doar la segmentul secolului al XX-lea, găsim exemple uimitoare de poezie religioasă cultă care, așa cum spuneți dumneavoastră, „au adoptat vechiul model ortodox de constituire a imaginii”. Tudor Arghezi, Octavian Goga, Vasile Voiculescu, Elena Farago, Ion Minulescu, Alexandru Macedonski, Ion Pillat, Alexe Mateevici, Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Magda Isanos, George Lesnea, Ștefan Augustin-Doinaș, Ioan Alexandru, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Grigore Vieru, Leonida Lari, Arcadie Suceveanu, Ioan Mânăscuță (și lista aceasta foarte lungă ar putea continua) au o viziune creștină asupra existenței umane și a capacității omului de a revela divinul, imitând matricea sensibilității lirice și broderia stilistică bizantină. Arta și religia sunt preocupări umane înrudite sau, cum zicea C. Noica în *Eseuri de duminică*, „nicăieri nu e vorba despre oameni ca acolo unde e vorba despre Dumnezeu. Noi putem să ne îndeletnicim sau nu cu problemele teologice și religioase, dar ele nu sunt simple probleme, ci bucăți din viața noastră însăși”. Și atunci când este vorba de omul *decăzut în timp* și în condiția de om, vrem sau nu vrem, intervin aspectele proaste ale activităților sale. Arta de calitate minoră, de prost gust, fără valoare artistică este numită kitsch. Putem vorbi de kitschuri religioase? Cum le deosebim de arta adevărată?

CIC: În general, definirea termenului *kitsch* este foarte dificilă și nu există o interpretare unanim acceptată a sensului acestei noțiuni. Dacă considerăm *kitschul* ca produs al prostului gust sau al diletantismului artistic, atunci, evident că el există și în arta religioasă. Trebuie să recunoaștem că oricât s-ar strădui *societatea* sau *biserica* să evite lucrul făcut de mântuială sau să eradice carențele din sfera educației artistice acest lucru va rămâne – probabil – imposibil. Cultura generală, instruirea și bunul gust sunt acea *hârtie de turnesol* care ne ajută să „separăm oile de capre”, cu alte cuvinte să deosebim arta autentică de tot ceea ce se cheamă *diletantism* sau *impostură*.

AG: E în puterea esteticienilor să despartă apele, să distingă între valoare și non-valoare, precum și să cerceteze felul în care s-au intercondiționat reciproc arta și religia în istoria culturii. Un model de excelență în sensul studierii relațiilor dintre artă și religie a fost și este Mircea Eliade. În viziunea istoricului religiei, dar și a scriitorului care considera că, în modernitate, renașterea literaturii a început cu redescoperirea miturilor, comunicarea dintre artă și religie demonstrează vocația unității spirituale a umanității. Mai mult decât atât, în societatea modernă, literatura (probabil se referea implicit și la celelalte arte) are rolul de a reface funcțiile miturilor religioase. Literatura este o „fică” a mitologiei, căci structurile universului religios și cele ale universului oniric și ale fanteziei sunt omologabile prin universul imaginar comun.

Bibliografia generală a temei este enormă, cu autori dintre cei mai erudiți. Câteva nume chiar merită a fi invocate: de la Hegel,

Nietzsche, până la N. Berdiaev, E. Cassirer, G. Dumézil, I. Evseev, J. M. Kitagawa, V. Kernbach. Sau de la C. Levi-Strauss, B. Malinovski, până la R. Otto, Nae Ionescu și I. P. Culianu. Autorii care s-au produs pe filele acestui număr de revistă au încercat să intre, atât cât le stă în putere, în dialogul fără sfârșit cu privire la felul în care au relaționat religia și arta.

Arta și Religia: forme de relaționare

Rezumat. Dedicăm acest număr de revistă, la general, și acest dialog, în particular, legăturilor care le-au avut arta și religia de-a lungul timpului. Partenerul de discuție este domnul Constantin I. Ciobanu, cunoscut istoric și critic de artă. Subiectele în jurul cărora se alcătuieste dialogul sunt: raporturile dintre artă și religie ca două preocupări fundamentale ale omenirii; locurile de întâlnire și deosebiriile dintre sentimentul estetic și cel religios; formele de transmitere artistică a mesajului religios; expresiile artistice ale credinței în lumea creștină; contribuția principiilor creștinismului la îmbogățirea tezaurului cultural-artistice al omenirii; influențele mozaicurilor de pe pereții bisericilor bizantine asupra dezvoltării artei ulterioare; kitschurile religioase și cum distingem arta adevărată.

Cuvinte-cheie: artă, religie, sentimentul estetic, sentimentul religios, arta bizantină, kitsch.

Art and Religion: forms of relationship

Abstract. We dedicate this magazine issue, in general, and this dialogue, in particular, to the connections that art and religion have had over time. The discussion partner is Mr. Constantin I. Ciobanu, a well-known historian and art critic. The topics around which the dialogue is made are: the relations between art and religion as two fundamental concerns of humanity; the meeting places and the differences between the aesthetic and the religious feeling; the forms of artistic transmission of the religious message; artistic expressions of faith in the Christian world; the contribution of the principles of Christianity to the enrichment of the cultural-artistice treasure of humanity; the influences of the mosaics on the walls of the Byzantine churches on the development of the later art; religious kitsch and how we distinguish true art.

Keywords: art, religion, aesthetic sentiment, religious sentiment, byzantine art, kitsch.